

L'Atlàntida i les nacions

Pierre Vidal-Naquet

Per a Jacques i Lise Body

És una història ben estranya.¹ Té el seu inici cap al 355 a.C. amb el *Timeu* i el *Críties* de Plató. I dic bé: té el seu inici, car ningú, malgrat el gran nombre de temptatives, no ha pogut provar mai que aquest mite hagi estat contat abans que Plató el conti. El relat en ell mateix és força conegut, gairebé no cal que faci un resum del més essencial. Plató ens el presenta com un conte, un *mythos*, narrat al legislador i poeta atenès Soló, «el més savi dels savis»,² per un vell sacerdot de la deesa Neith, a Saïs d'Egipte. Soló acaba de contar allò que creu que són les llegendes més antigues de la humanitat grega, però el sacerdot en coneix de millors: «Soló, Soló, vosaltres els grecs sou sempre uns infants: un grec no es fa mai vell».³ Els atenesos no coneixien gens llur pròpia història, que havia estat consignada en els arxius d'Egipte. Aquests arxius remunten vuit mil anys enrera, però fou nou mil anys abans de Soló⁴ quan

1. Aquest estudi és el resultat de posar en net una conferència que va ser pronunciada, de primer, en anglès a l'Institut de la Pau de Tampere i a la Universitat d'Helsinki (Finlàndia) el maig de 1985. Va ser exposada, en la mateixa llengua, a les Universitats de Tel-Aviv (gener de 1987) i d'Oslo, Tromsø i Bergen (Noruega), el maig de 1987. El text en francès, després d'haver estat presentat a les Universitats de Barcelona, de la Reunió i de Tours (novembre de 1985 i abril-maig de 1986) ha estat objecte, en forma abreujada, d'una comunicació a l'Associació per al Foment dels Estudis Grecs, el 1er. de novembre de 1986 i d'una conferència a la Universitat de Niça el gener de 1987. La versió definitiva, resultat de tots els debats anteriors, ha estat posada a punt per a les conferències a la Universitat Lliure de Brussel·les (18 de novembre de 1987) i a la Universitat de Lausana (9 de desembre de 1987). Agraïxo a tots els participants les seves observacions. Confio de molt bon grat el text a les *Publicacions de l'Université de la Réunion*, després d'haver constatat que les preocupacions en matèria d'historiografia del segle XVIII de J.-M. Recault i les meves coincideixen en gran manera. Hom trobarà nombrosos punts comuns entre el present text i el que vaig publicar sota el títol de «Hérodote et l'Atlantide; entre les Grecs et les Juifs. Reflexions sur l'historiographie du siècle des Lumières», *Quaderni di Storia* 16, juliol-desembre 1982, pp. 3-76. La versió catalana és deguda a Francesca Mestre, a qui agraïxo la seva dedicació i exactesa.

2. *Timeu*, 20d.

3. *Ibid.* 22b.

4. *Ibid.* 23d.

Atenes era una ciutat model, és a dir que s'alçava segons els principis de Soló. Atenes, ciutat feta, de terra endins, i, conseqüentment, hoplítica, havia hagut d'enfrontar-se a un anti-model, val a dir l'Atlàntida, potència enorme, insular, però «més gran que Àsia i Líbia juntes».⁵ Aquest regne, que estava en evolució perpètua, fundat per Posidó amb l'objecte d'amagar-hi els fills que havia tingut amb la nimfa Clito, esdevé, alhora, un regne del mar i un regne del mal, dues nocions ben properes, fins bessones, als ulls de Plató.⁶ L'Atlàntida és per natura un poder imperial que, pel fet que procedeixi de l'oest, no deixa de recordar el poder persa de les guerres mèdiques. Llança els seus vaixells i soldats a l'assalt de la Mediterrània i topa amb l'exèrcit d'Atenes. És Atenes qui guanya, però un diluvi engoleix vencedors i vençuts a l'ensens. L'Atlàntida desapareix dins l'Oceà que encara avui porta el seu nom. Ja només existeix en els arxius i en la memòria dels egipcis. En canvi Atenes ha sobreviscut, però reduïda a l'esquelet de l'antiga ciutat. Gràcies al sacerdot de Saïs, Soló repatriarà la seva heroica història i la transmetrà a Críties, un infant aleshores, que serà l'intermediari per als seus propis descendents, d'entre els quals Plató és un dels més notables.

No vull insistir massa aquí en el *sentit* d'aquesta història. Mencionaré només dues dades essencials: El conte aquest Plató ens el presenta no com una ficció sinó com la veritat: «una paraula sens dubte estranya però del tot veritat».⁷ Mots que, traduïts a totes les llengües del món, justificaran tota mena de deliris realistes, cosa que encara s'explica més bé pel fet que la narració de Plató introdueix quelcom de nou:⁸ dir la ficció presentant-la com real. Amb una perversitat que li ha otorgat un èxit immens, Plató crea la novel·la situada en l'espai i en el temps.⁹ Avui dia estem força acostumats a la novel·la històrica i sabem que en qualsevol novel·la policíaca hi ha sempre un moment on el detectiu manifesta: la vida no s'assembla gens a allò que passa a les novel·les policíacques; és quelcom molt més complicat. Això, tanmateix, no era així al segle IV abans de la nostra era i els mots de Plató varen ser presos seriosament, no per tothom però per molta gent, al llarg dels segles que separen el seu temps del nostre. N'hi ha prou d'obrir una mica els ulls per adonar-se que encara pot ser així avui.

5. Ibid. 24e.

6. Per més detalls, vegeu el meu article «Athènes et l'Atlantide. Structure et signification d'un mythe platonicien», *Revue des études grecques* 77, 1964, pp. 420-442, estudi reprès i completat al *Chasseur Noir*, París 1981, pp. 335-360. Alguns aspectes paral·lels o complementaris han estat esbossats o desenvolupats especialment per Luc BRISSON, «De la philosophie politique à l'épopée. Le Critias de Platon», *Revue de Métaphysique et de Morale* 75, 1970, pp. 402-438, i *Platon, les mots et les mythes*, París 1983, i per Ch. GILL, «The Origin of the Atlantis Myth», *Trivium* 11, 1976, pp. 1-11, i «The Genre of the Atlantis Story», *Classical Philology* 72, 1977, pp. 287-304, *Plato: The Atlantis Story; Timaeus 17-27, Critias*, Introd., Notes and Vocabulary by C.G. BRISTOL 1980. Hom pot trobar en aquests treballs així com en el meu estudi citat *supra*, n. 1, una abundosa bibliografia.

7. Λόγου μάλα μὲν ἀτόπου, παντάπασί γε μὴ ἀληθοῦς (*Timeu* 20d).

8. Podem buscar alguns precedents, la *Ciropèdia* de Xenofont, més o menys contemporània de la *República* (cap al 380 a.C.) o, com em recorda Sally Humphreys, el diàleg dels caps perses sobre la constitució més bona, a Heròdot, diàleg que l'historiador presenta com autèntic (III 80 i VI 43).

9. Vegeu sobretot el llibre de L. BRISSON (*supra*, n. 6), que palesa la cura amb la qual ha estat situat el diàleg platònic.

Pel que fa al sentit pròpiament dit, he intentat, després d'altres, i amb altres,¹⁰ de demostrar que, en l'essencial, era prou evident. L'Atlàntida i Atenes són les dues cares de l'Atenes de Plató. La primera, l'Atenes primordial, és allò que Plató hauria volgut que fos la ciutat d'on era ciutadà; la segona és allò que fou Atenes al segle de Pèricles i de Cleó, una força imperialista i marítima, la mateixa existència de la qual era una amenaça per a les ciutats gregues.¹¹

Ve't aquí el punt de partida. Hi ha un punt d'arribada? La lectura del diari, aquesta «pregària del matí realista» (Hegel) palesa que res de res. No abans del setembre de 1984, una flotilla de submarins soviètics no va renunciar a buscar l'Atlàntida en aigües de Gibraltar.¹² I, com veurem, algunes incursions a Suècia haurien pogut trobar una justificació anàloga. Encara més recentment, un investigador de Gant localitzava la capital dels atlants a la rodalia de Sens, on maldava per trobar les restes dels vikings. Aquest descobriment li va valer un sorollós elogi per la seva discreció.¹³

No exploraré pas, jo, aquests camins, en realitat massa nombrosos i massa frondosos. Quan va ser, doncs, que els savis, almenys aquells que podem considerar tals, van parar de buscar l'Atlàntida? L'any 1841, un filòsof francès, deixeble de Victor Cousin i professor a Rennes, Thomas-Henri Martin, publicava a París uns *Estudis sobre el Timeu de Plató* que, segons es diu, van fer història. Aquests estudis incloïen una llarga i apassionant «Dissertació sobre l'Atlàntida»¹⁴ on l'autor tenia la paciència d'anar recollint totes, o gairebé totes, les identifications del continent descrit per Plató que havien estat proposades, i de la mateixa confrontació neixia per a Martin la prova que cap «candidatura» no tenia prou trumfos com per fer-la decisiva. Martin conclouïa com segueix: «On a cru la [l'Atlantide] reconnaître dans le Nouveau Monde. Non: elle appartient à un *autre monde*, qui n'est pas dans le domaine de l'espace, mais dans celui de la pensée».¹⁵ Naturalment, l'any 1841 no va pas marcar la fi de la recerca,¹⁶ ni tan sols una interrupció momentània, sinó que, per als historiadors del «món real», l'etapa és certament decisiva.

La data de 1841 és, d'altra banda interessant a un altre nivell. Hom assisteix,

10. Vegeu els estudis citats *supra*, n. 6.

11. L'erudit piemontès G. Bartoli fou el primer, crec, que va tenir la intuïció d'aquesta explicació del mite: vegeu el seu *Essai sur l'explication historique que Platon a donnée de sa République et de son Atlantide et qu'on n'a pas considérée jusqu'à maintenant*, Estocolm i París 1779.

12. Vegeu l'*International Herald Tribune* del 20 de setembre de 1984; hom trobarà algunes indicacions, per les quals dono les gràcies a J. SVENBRO, a la *International Defense Review* 11, 1984; p. 1.601, on hom s'assabenta que aquestes exploracions arqueològiques van tenir lloc de 1973 a 1984. J. Svenbro m'indica, segons el *Dagens Nyheter* del 19 de novembre de 1984, un article de la *Revue Internationale de défense* a què, per ser civil, no he pogut tenir accés.

13. Cfr. allò que és dit al *Courrier de Gand* del 22 de febrer de 1985: «L'œuvre gigantesque de M. Mestdagh, mûrie dans un climat de discrétion et de rigueur scientifique exemplaire, montre s'il fallait encore le prouver qu'il y a des Gantois pour faire honneur à leur pays et à celui du voisin». Dec aquest retall de premsa a Yvon Garlan.

14. p. 257 a 332.

15. *Ibidem*, p. 332.

16. Que ja s'havia manifestat l'any anterior per la identificació de l'Atlàntida a Itàlia, cfr. *infra*, n. 77.

durant els anys 30 i 40 del segle XIX, al triomf d'una nova forma d'història basada en els arxius. Els arxius, la utilització dels arxius, esdevenen un test de científicitat per als historiadors.¹⁷ I és ben palès que el mite de la recerca dels orígens no desapareix. Ens trobem també a l'època on, des de Finlàndia fins als Balcans, les nacions que emergeixen miren de proveir-se de llur *Iliada*; el mite, tanmateix, es situa en una altra banda respecte de la història nacional. Els arxius havien estat fins aleshores un instrument del govern i d'aleshores en endavant esdevenen el «laboratori» de l'historiador.

Martin parlava del «terreny del pensament». Avui parlariem del regne de l'imaginari que té, també, una història, una història nodrida no només de «fets» sinó també d'«interpretacions».¹⁸ D'això, podria semblar que Martin n'havia plantejat el principi, però en tot cas no en va pas encetar la pràctica. És sorprenent que en el seu catàleg no senti la necessitat de distingir les identificacions del lloc de les interpretacions del text. De fet n'hi ha prou de demostrar que no hi ha hagut cap Atlàntida que hom pugui inscriure en un mapa com s'ha intentat tan sovint de fer. Resta, tanmateix per comprendre el que tantes imaginacions han anat posant a l'Atlàntida.¹⁹ Naturalment no és pas aquest el lloc per dir-ho tot; em limitaré, per tant, a un sol tema: allò que anomenaré la cara «nacional» de la història de l'Atlàntida.

Deixem, doncs, ara, de banda el debat intel·lectual que va sorgir després de la publicació del *Timeu* i del *Crities*: cal prendre's la descripció i el relat platònics al peu de la lletra o més aviat cal no prendre-se'l hi? Aristòtil i Eratóstenes, per exemple, foren escèptics. El debat va arribar a dividir la mateixa Acadèmia, segons podem saber pel *Comentari* detallat del *Timeu* que ha deixat Procle.

El nostre punt de partida ha de ser tota una sèrie d'esdeveniments del tot imprevisibles, encara que teòlegs i historiadors, els segons empesos pels primers, hagin maldat per descobrir-ne la racionalitat. Als segles II i III de la nostra era, el món mediterrani comença a esdevenir cristià. La qual cosa significa, especialment per als intel·lectuals que s'encarreguen d'aquesta mutació, que els cal substituir la mitologia i la història que els són pròpies, des de la guerra dels Titans fins a la guerra de Troia, per la mitologia i la història dels hebreus i dels jueus, des d'Adam fins al naixement de Crist.

17. Cfr. P. NORA, «Archives et construction d'une histoire nationale: le cas français» a J. BERQUE i D. CHEVALLIER (éd.), *Les Arabes par leurs archives*, CNRS, París 1979, pp. 321-332. Vegeu també en el recull *Les lieux de mémoire* (Pierre Nora, éd.) II, 1 (*La nation*), París 1986, l'impecable estudi de M. GAUCHET sobre les «*Lettres sur l'histoire de France*», d'Augustin Thierry, pp. 247-316.
18. Sobre aquest punt, un gran erudit de l'espècie dels totalitzadors, Alexandre de Humboldt, era menys radical en la crítica que Martin, però mostra una imaginació científica més gran pel que fa la «geografia mítica» dels Hel·lens; cfr. *Examen critique de l'histoire de la géographie du Nouveau Continent*, 5 vols., París 1836-1839, pp. 112-115 i 167-180.
19. Hom trobarà revisions més recents, sobretot al llibre —no sempre molt segur— de P. SPRAGUE DE CAMP, *Lost Continents: the Atlantis Theme in History and Literature*, New York 1954, i en el de E. RAMAGUE (ed.), *Atlantis, Factor Fiction?*, Bloomington i Londres 1978, el títol de qual és, per desgràcia, un desafiament a la racionalitat més elemental.

Les coses, per descomptat, no són tan simples. Entre la cronologia jueva i la cronologia grega, s'havia començat, al segle II a.C., a elaborar un compromís, tal com ho palesen les parts antigues dels *Oracles sibillins*. Aleshores els jueus eren els que preguntaven, i ells els que estaven obligats a inserir-se en els sistemes grecs. Quan l'església cristiana va començar a voler dominar, i va rebre fins i tot, en temps de Constantí i més tard de Teodosi, els instruments per dominar, els intel·lectuals grecs que hi treballaven, com Climent d'Alexandria o Eusebi de Cesarea, van haver d'elaborar, al seu torn, un compromís.²⁰ Admetien la importància de Plató i l'existència de la guerra de Troia, però era fonamental que Plató hagués estat un deixeble de Moisès i que el legislador hebreu hagués estat anterior als temps d'Aquiles. Aquest «compromís eusebià» estava destinat a tenir una vida molt dura, sobretot fins al segle XVIII.

Quines van ser, per a l'Atlàntida, les conseqüències d'aquesta reorganització tan colossal? Sovint, autors jueus o cristians²¹ evocuen el relat de Plató com a *exemplum*; tanmateix, l'únic text significatiu es troba a la *Topografia cristiana* de Cosmas Indicopleustes, probablement un monjo d'Orient que afirmava haver viatjat cap a l'est, al segle VI de la nostra era. Allà la història de l'Atlàntida és presentada al mateix temps com una ficció grega i com una veritat oriental. Moisès, i darrera d'ell els caldeus, en són els autors llunyans. Occident va ser posat «al lloc on havia estat l'orient», i en comptes de Soló rebent mestratge d'un sacerdot egipci, és a Plató a qui un egipci, curiosament anomenat Solomó, llença la famosa sentència: «Vosaltres, grecs, sou infants perpetus».²² Cal subratllar amb èmfasi aquesta data: és la primera trobada, i no la darrera, entre l'Atlàntida i els jueus.

Ara podria fins i tot fer un salt de més de nou segles i arribar a l'esdeveniment que, ell sol, va marcar una innovació radical: el descobriment d'Amèrica. Em cal, nogensmenys, abalisar el terreny.

Nosaltres, nacions d'Europa, no estem acostumats a pensar que aquestes nacions tenen llur inici quan l'imperi romà d'occident cau. *Dels Gots a la nació gòtica. Els orígens de la idea de nació a occident del segle V al segle VII* —aquest és el títol d'un llibre recentment publicat.²³ Es tracta, en aquest cas, de la «nació gòtica» d'Espanya, i existeix almenys una altra nació europea, Suècia, que també troba les seves «arrels» en una tradició, en un mite (no sempre és fàcil escollir entre els dos termes) «gòtics». Hom pot, però, sens dubte, escriure un llibre anàleg sobre els francs. No puc resumir aquí el llibre de Suzanne Teillet. Assenyalem-ne només alguns punts, tal vegada d'una manera més pregonada que no ho fa l'autora.

20. Vegeu, per exemple, J. SIRINELLI, *Les vues historiques d'Eusèbe de Césarée durant la période prénicéenne*, Dakar 1961.

21. Hom trobarà les referències al meu article dels *Quaderni di Storia* (*supra*, n. 1), p. 50, n. 4.

22. *Topographie chrétienne*, XII 2-3, 7 (edició i traducció de W. WOLSKA-CONUS, col·lecció Sources Chrétiennes).

23. Per Suzanne TEILLET, París 1984.

Aquestes «nacions» neixents, o més exactament els intel·lectuals que tenien la pretensió de parlar en nom d'elles —els ideòlegs, per donar-los el nom exacte—, podien triar entre dos models de sobirania: la romana imperial o l'hebrea reial. Calia triar entre Cèsar i David. En el que havia de ser França, igual com en la futura Espanya, la tria fou —deixant a part el breu interval carolingi— a favor de la reialesa israeliana, la qual cosa tingué la seva importància en la formació dels «reis taumaturgs».²⁴ El visigòtic Wamba va ser probablement, l'any 672, el primer sobirà d'occident a rebre la unció reial, basada en el model israelià, un model reelaborat i repensat per Isidor de Sevilla i per Julià de Toledo, la *Vita Wambae* del qual està modelada a partir del llibre bíblic dels Reis.²⁵ I quan Gregori de Tours esmenta les *gentes* contra les que lluita Clodoveu, les assimila explícitament als *goyim*, això és, els pobles estrangers a Israel.²⁶

El resultat és un fet essencial: la multiplicació dels «pobles escollits», encunyació de l'antic Israel, multiplicació de la qual encara avui n'hi ha traces però que, des del Renaixement, ha jugat un paper fonamental en el paisatge ideològic d'Europa i després d'Amèrica, remunta als temps que varen seguir la caiguda de l'imperi romà d'occident. Però no n'hi ha prou de ser el poble escollit, o més exactament, aquesta noció no pot aplicar-se al conjunt del poble. Cal també que les aristocràcies de l'indret i les famílies reials tinguin llurs pròpies genealogies. A Espanya, els gots, ben minoritaris, romandran, després de llur desaparició com a comunitat, l'endemà de la invasió dels àrabs, com els avantpassats amplament mítics de la noblesa. La «sang goda», sang pura per excel·lència, havia de romandre amb els segles. A França una llegenda manllevada de la tradició pagana, la llegenda de Troia, fou utilitzada per donar prestigi a les tres dinasties reials que es van anar succeïnt.²⁷ França, com Espanya, era un país on coexistien dues «races», tot al contrari, per exemple, del que passava a Suècia. La llegenda troiana era emprada per donar un sentiment de superioritat a una d'aquestes preteses races.

Trets tots aquests que eren presents força segles abans del Renaixement. Però, per descomptat, amb el Renaixement i el renovellament de la cultura llatina, van experimentar una embranzida indiscutible. La mitologia bíblica tampoc no va caure en l'oblit, ni l'estranya mixtura que s'havia constituït entre les lletres gregues i la tradició jueva durant el període que va del segle II al IV de la nostra era.

24. Em remeto aquí a la famosa obra de Marc BLOCH (Estrasburg 1924), reimpressa recentment amb una nota preliminar de J. LE GOFF (París 1983).

25. Vegeu S. TEILLET, *op. cit.*, pp. 602-611; vegeu també, sobre la concepció de la reialesa a Isidor de Sevilla, M. REYDELLET, *La royauté dans la littérature latine de Sidoine Apollinaire à Isidore de Séville*, Roma 1981, pp. 556-568, que insisteix sobre la mediació de la imatge de Crist.

26. Vegeu S. TEILLET, *op. cit.*, p. 404.

27. Sobre aquestes qüestions l'obra de base és la d'A. BORST, *Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, 6 vols., Stuttgart 1957-1963; vegeu també L. POLIAKOV, *Le Mythe aryen. Essai sur les sources du racisme et du nationalisme*, París 1971.

D'especial importància és als temps del Renaixement el personatge de Noè.²⁸ Tots admetien, sense exclusió, que els homes venien de Noè, però, per modificar lleugerament una fórmula de G. Orwell, uns en venien més bé i més directament que els altres. La descendència de Cam, òbviament, era maleïda, però dins la descendència de Sem i de Jàfet podia haver-hi, i hi havia efectivament, pretensions a la primogenitura diverses.

Jàfet era un avantpassat molt digne, tant que tenia l'avantatge immens que, des dels *Oracles Sibils* (III 110), era alhora fill de Noè i, com a Iapetos, el tità de la mitologia grega, pare de Prometeu i d'Atlas, epònim de l'Atlàntida.

És cert que la massa de la població parava un interès molt migrat a aquestes especulacions, però, en aquells temps de finals del segle XV que van veure reaparèixer a gran escala les polítiques imperialistes amb les guerres d'Itàlia, el paper dels ideòlegs podia esdevenir important. Donarem un exemple remarcable. A finals del segle XV, l'any 1498, Giovanni Nanni, més conegut pel nom d'Annius de Viterbo, va publicar tota una sèrie de fragments falsos d'historiadors cèlebres dels temps grecs clàssics, hel·lenístics i romans, tan diferents els uns dels altres com, per exemple, Cató, Xenofont o el caldeu Berosus. Alguns d'aquests pagans tenien aparentment un bon coneixement de Noè, el qual anomenaven Janus, i dels seus fills. Cam, però, romaní maleït. Fill desconegut de Noè, però quasi homònim del Tuisto que Tàcit feia l'avant-passat dels germànics, Tuyscon regnava en els espais germànics; Gomer, fill de Jàfet, igualment anomenat Gallus, enviava d'Itàlia el seu fill Samotes per fundar el regne de França.²⁹ Quina era la llengua d'aquests llunyans avantpassats?³⁰ La resposta clàssica, que ja criticava Dante,³¹ era que parlaven hebreu.

La tendència natural per als ideòlegs de diferents nacions era, és clar, proposar llur pròpia llengua com a primordial. Així, al segle XVI el florentí G.B. Gelli va intentar de provar que Noè-Janus, enterrat a Roma sota el Janícul, havia fundat Florència,³² en el decurs de les seves peregrinacions —mentre

28. A més del llibre d'A. Borst, el treball essencial sobre aquesta qüestió és el de D.C. ALLEN, *The Legend of Noah, Renaissance Rationalism in Art, Science and Letters*, Urbana, III, 1949.

29. Sobre Annus de Viterbo només conec una obra de conjunt, la de G. BAFFIONI i P. MATTIANGELI: *Annio da Viterbo. Documenti e Ricerche*, Roma 1981. Tanmateix aquest llibre està essencialment dedicat a l'edició crítica d'una història inèdita de Viterbo i a investigacions iconogràfiques. Hom hi trobarà, a la p. 24, n. 1, una extensa bibliografia. D'entre els treballs que m'han estat útils, assenyalo l'estudi ja citat de D.C. ALLEN, *supra*, n. 28, pp. 114-116; A. BORST, *Der Turmbau von Babel*, *supra*, n. 27, III 1, pp. 975-977 i *passim*; E.N. TIGERSTEDT, «Johannes Annus and *Graeci Mendax*», *Mélanges B.L. Ullman*, II, Roma 1964, pp. 293-310. El patriotisme italià d'Annius de Viterbo —que, per altra banda, és l'extensió d'un patriotisme local— ve marcat pel fet que els seus primers «falsos», atribuïts a Mírsil de Lesbos i a Cató, tracten els «origens» d'italians i etruscos, però el text estava en situació d'ofrir ascendències glòries a la majoria de nacions; és particularment generós amb Espanya, l'ambaixador de la qual havia contribuït a la publicació del llibre.

30. Maurice OLENDER està preparant, sobre aquesta qüestió i d'altres relacionades, un assaig titulat «Les langues du Paradis». Hom en trobarà un capítol en el seu article «The Indo-European mirror: Monotheism and polytheism», *History and Anthropology* 1987, 3, pp. 327-374.

31. *Paradis XXVI* 124-126.

32. El llibre de G.B. Gelli, *Delle origini di Firenze*, data del 1542; cfr. P. SIMONCELLI, *La lingua di Adamo: Guillaume Postel fra Accademia e fuorusciti Fiorentini*, Città di Castello 1984, p. 18.

que Annius Viterbo havia reservat a la seva ciutat nadiua l'honor d'haver estat fundada per Noè-Janus.

Tal i com s'esqueia, els intel·lectuals francesos van reaccionar contra aquestes pretensions italianes. Segons aquell estrany cabalista anomenat Guillem Postel, un dels pares de la Celtomania, Jàfet fou expulsat d'Itàlia per l'espantós Cam i va venir a la Gàl·lia a treballar en projectes d'astronomia. Pel que fa al propi Noè, va viatjar per tot el món, l'Atlàntida inclosa, és clar.³³

El seu deixeble, Guy Le Fèvre de la Broderie, va avançar una mica més, i va escriure a la seva *Galliade ou de la Révolution des arts et sciences* (1578) que la Gàl·lia fou el primer tros de terra que s'alliberà del Diluvi. Finalment, més d'un segle més tard, A. Audigier trobà la solució escaient. L'autèntic nom de Noè era, simplement, Gal·lus.³⁴ A la qual cosa cal afegir que els Reis de França eren tinguts per descendets tant de Jàfet com de Sem, cosa que els permetia de ser cosins de Jesús i de Maria.³⁵

Un cop traçat el marc general, quin era el destí de l'Atlàntida? El mite havia sobreviscut, plàcidament, durant l'Edat Mitjana, sobretot a través del pròleg del *Timeu*, conegut gràcies a la traducció de Calcidi.³⁶ Hom pot, tal vegada, trobar-ne les petges a la llegenda irlandesa de sant Brandan.³⁷ Els mapes medievals especulen sobre un bon nombre de països mítics o semi-mítics, des del Paradís terrenal al país de Gog i Magog, i del reialme del sacerdot Joan fins al lloc on s'ha de manifestar l'Anticrist; això és el que passa, per exemple, a l'*Atlas Català* de 1375 o bé al mapa del venecià Fra Mauro, de 1459, encarregat per Alfons de Portugal en els temps dels grans descobriments. Nogensmenys, aquests indrets mítics no inclouen l'Atlàntida. Més encara: aleshores, cap nació no pretenia exercir cap mena de monopoli sobre l'Atlàntida. L'any 1485, l'humanista Marsili Ficino va traduir i comentar el *Críties*. Va decidir que la narració era real, però real en sentit platònic, un sentit, doncs, que no permet inscriure l'Atlàntida en un mapa. I és que ell també va barrejar Plató amb la tradició bíblica.³⁸

Tanmateix, set anys després d'aquella traducció, va produir-se un fet que havia de fer-ho trontollar tot: el descobriment d'Amèrica. És veritat que

33. Sobre Guillem Postel i la Celtomania, vegeu C.G. DUBOIS, *Celtes et Gaulois au XVIe siècle. Le développement littéraire d'un mythe nationaliste*, París 1972; sobre les relacions amb Annius de Viterbo, vegeu p. 85; vegeu també el llibre fonamental de J. BOUSWMA, *Concordia Mundi, The Career and Thought of Guillaume Postel (1510-1581)*, Cambridge (Mass.), sobre els viatges de Noè, vegeu pp. 257-258.

34. A. AUDIGIER, *L'origine des Français et de leur empire*, 2 vols., París 1676; vegeu sobretot I, pp. 214-217.

35. Vegeu J.R. STAYER, «France: the Holy Land, the Chosen People and the Most christian King», *Mélanges E.H. Harbison* (T.K. Rabb i J.E. Seigel ed.), Princeton 1969, pp. 3-16; per temes anàlegs a Alemanya, cfr. F.L. BORCHARDT, *German Antiquity in Renaissance Myth*, Baltimore 1971; per un estudi comparatiu, és fonamental el recull editat per O. RANUM, *National Consciousness, History and Political Culture in Early-Modern Europe*, Baltimore 1975.

36. Cfr. R. KLIBANSKY, *The Continuity of the Platonic Tradition during the Middle Ages*, Londres 1939, introducció al *Corpus platonicum Medii Aevi*, on J. Waszink ha editat el *Timeu: Timaeus a Calcidio translatus commentarioque instructus*, Londres i Leyden 1962. El comentari mostra fins a quin punt la influència hebrea sobre Plató era considerada normal, però ignora l'Atlàntida.

37. Vegeu el prefaci de B. MERRILEES, p. 7, a BENEDICT, *Voyage de Saint Brandan*, Trad. I. Short, París (col·lecció 10/18) 1984.

38. Vegeu R. MARCEL, *Marsile Ficin, 1433-1499*, París 1958, pp. 630-631.

ningú no ha establert que el propi Cristòfor Colom conegués el relat de Plató, tot i que, a vegades, hom se'n fa ressó parlant d'ell.³⁹ Però l'Atlàntida havia d'entrar aviat en el circuit. Tal com ha estat dit: «Un continent que l'home no havia arribat a tocar s'oferia a uns homes l'avidesa dels quals ja no podia conformar-se amb el llur. A partir d'aleshores, tot havia de tornar-se a plantejar en virtut d'aquest segon pecat: Déu, la moral, les lleis. Tot havia de ser, de manera simultània i alhora contradictòria, verificat de fet, i revocat per dret. Verificats ho foren l'Edèn de la Bíblia, l'Edat d'Or dels antics, la font de Joventut, l'Atlàntida, les Hespèrides, les pastorals i les Illes Benauredes, però també lliurats al dubte».⁴⁰ L'esdeveniment és, aquesta vegada, decisiu; i ràpidament hom s'adonà que es tractava d'un «nou món». Això és: d'un altre món.⁴¹ Però aquest «brave new world» que Shakespeare evocarà a *La Tempesta*, en un primer moment —i aquest és el sentit de la fórmula de Lévi-Strauss— no va poder ser comprès si no amb els conceptes i les idees que es derivaven de la doble tradició dels lletrats de l'època: la cultura clàssica i la cultura cristiana (jueva, doncs), doble tradició que era una de sola per a la immensa majoria d'aquells lletrats.⁴²

Per amor a la lògica hem de constatar que l'Atlàntida va ocupar, en les teories elaborades després del 1492, totes les posicions lògiques que hom podia concebre *a priori*. Per amor i glòria de l'esperit humà, cal afegir que a finals del segle XVI almenys, els escèptics van començar a entrar en el joc, amb, especialment, Montaigne a França, i a Espanya, el pare fundador de l'antropologia moderna, José de Acosta.⁴³

39. Especialment per A. de HUMBOLDT: el seu retrat intel·lectual de Colom, malgrat els errors que comporti, en els dos primers volums del seu *Examen critique* (*supra*, n. 18), roman insubstituïble. L'estudi recent d'aquest text de Ch. MINGUET, *Alexandre de Humboldt, historien et géographe de l'Amérique espagnole*, París 1969, pp. 584-603, no li fa justícia del tot. Humboldt constata (I, p. 167) l'absència de l'Atlàntida a l'obra escrita de Colom, cosa que no li estalvia d'afirmar (I, p. 30) que Colom «es recreava en el record de l'Atlàntida de Soló». Tampoc no és veritat que el fill de Colom, Fernando, a la biografia del seu pare, establís una relació, ni que només fos per crear múltiples confusions, entre la gesta paterna i el mite platònic. Si fa referència a l'Atlàntida en una polèmica contra Oviedo, és justament com a relat ignorat pel seu pare; cfr. *The Life of the Admiral Christopher Columbus by his Son Ferdinand*, translated and annotated by B. KEEN, New Brunswick 1959, pp. 28-34. Hom sap que l'original espanyol d'aquesta biografia va desaparèixer i que les edicions modernes es refereixen a una traducció italiana.

40. CL. LÉVI-STRAUSS, *Tristes Tropiques*, París (col·lecció Terre Humaine, edició de butxaca) 1984, p. 79. Contràriament a allò que hom li atribueix sovint, citant-lo de forma inexacta, Lévi-Strauss no diu enlloc que els espanyols van marxar a «verificar antigues llegendes», entre les quals es comptés la de l'Atlàntida. Els que trobin divertit aquest petit problema poden referir-se a J. LAFAYE, *Les Conquistadors*, París 1964, p. 111; M. MAHN-LOT, *La Découverte de l'Amérique*, París 1970, p. 90; N. BROC, *La Géographie de la Renaissance (1420-1620)*, París 1980, p. 166, que es copien els uns als altres i es citen sense haver-se pres la molèstia de verificar el text de Lévi-Strauss que va citar de manera inexacta J. Lafaye. El propi Lévi-Strauss m'ha fet arribar la referència exacta.

41. El mèrit de ser el primer recau en P. Màrtir d'Anghiera, en una carta adreçada al cardenal Ascanio, des de Barcelona, el 1er. de novembre de 1493; Americo Vespucci no va intervenir-hi fins gairebé deu anys més tard. Vegeu la comunicació de W.G. RANDLES, «Le Nouveau monde, l'Autre monde et la pluralité des mondes», a Congreso Internacional de Historia dos Descobrimientos, Lisboa 1961, IV, pp. 347-382.

42. Sobre l'Atlàntida i els grans descobriments, dues obres essencials: Ida RODRÍGUEZ PRAMPOLINI, *La Atlántide de Platón en los cronistas del Siglo XVI*, México 1947; i G. GLIOZZI, *Adamo e il nuovo mondo. La nascita dell'antropologia come ideologia coloniale (1500-1700)*, Florència 1977, pp. 177-246.

43. Per a Montaigne, vegeu el famós capítol 31 del llibre I dels *Essais* («Dels caníbals»). *La Història natural i moral de les Índies occidentals* de J. Acosta fou publicada l'any 1589 a Sevilla; vegeu el llibre I, capítol 22. La recent traducció al francès de J. RÉMY-ZÉPHIR, París (Payot) 1979, és d'una mediocritat excepcional.

Quines eren les solucions possibles? Amèrica podia ser o bíblica o platònica. Ambdues solucions, però, podien tant combinar-se entre elles com ser oposades. El punt en comú que les unia era la necessitat urgentment prioritària —llevat de per als escèptics— de localitzar, necessitat característica del segle XVI⁴⁴ i totalment absent, per contra, d'una obra com la de Ficino.

La hipòtesi bíblica es presentava sota dues formes molt diverses. Jean de Serres, en la seva edició de Plató,⁴⁵ comentava el *Timeu* i el *Críties*. Els grecs són efectivament nens, tal i com li deia a Soló aquell sacerdot egipci. Si comparem Plató «amb la simple veritat de la història segons Moisès», esdevindrà evident que la descripció de l'Atlàntida és simplement un retrat del món abans del Diluvi, abans de Noè. Això no és més que un text, però que cal retenir ja que al segle XVIII un bon nombre d'erudits afinaran aquesta solució «demostrant» que l'Atlàntida era simplement Palestina.

La segona solució bíblica té a veure no amb l'Atlàntida sinó directament amb la pròpia Amèrica. I doncs què era Amèrica? Per a molts erudits i ideòlegs era el país on les Deu Tribus perdudes d'Israel havien trobat asil. Un mite remarcable aquest de la desaparició i reaparició de les Deu Tribus! I no té a veure només amb Amèrica, ja que, l'any 1944, vaig recollir una versió segons la qual la tribu de Dan havia esdevingut Dinamarca. L'origen cal trobar-lo en un famós passatge d'un apòcrif bíblic:⁴⁶ «Les deu tribus varen atravesar el riu i es trobaren a l'exili. Varen decidir aleshores rompre amb la multitud de nacions i anar-se'n a un lloc extremadament llunyà on cap ésser humà mai no havia viscut.» El ressò d'aquest text del segle XVI fou enorme en el món cristià. Però alguns jueus el varen acceptar també, d'una manera singular Menasseh Ben Israel, amic de Rembrandt a Amsterdam, el qual, a l'*Esperança d'Israel* (1650), va reprendre'l en forma de novel·la, però amb una restricció ben important: només una fracció dels Indis, remarcables per llur bellesa, podien ser reconeguts com jueus.⁴⁷

Hom podia nogensmenys interpretar Amèrica sense la Bíblia, sinó amb el text de Plató.⁴⁸ Cosa que començà molt d'hora, més d'hora del que se sol dir normalment,⁴⁹ car ja a 1527 —si faig cas de les obres publicades— l'il·lustre

44. Sobre aquest punt, a més de l'obra de GLIOZZI citada dues notes més amunt, és essencial el llibre de N. BROU (supra n. 40).

45. Publicat per Estienne, París 1578; vegeu III, p. 105.

46. Esdras IV, 13, 40-44. L'abast sorprenent d'aquest text ha estat objecte d'un ample treball dirigit per F. SCHMIDT, *Moïse géographe*, de propera aparició. Hom podrà també trobar els elements d'un comentari i una bibliografia a l'edició de Menasseh Ben Israël, a càrrec de H. MECHOULAN i G. NAHON, *Espérance d'Israel*, París 1979.

47. Hom pot llegir, a més, sobre aquesta qüestió M. BATAILLON, «L'unité du genre humain du P. Acosta au P. Clavigero», *Mélanges à la mémoire de Jean Sarrailh*, I. París 1966, pp. 75-95; L.E. HUDELSTON, *Origins of the American Indians, European Concepts, 1492-1729*, Austin i Londres 1977; L. GLASER, *Indian or Jew?*, Los Angeles 1973; sobre els temes pròpiament espanyols, vegeu H. MECHOULAN, *Le Sang de l'autre ou l'honneur de Dieu. Indiens, Juifs et Morisques au Siècle d'or*, París 1979.

48. Les dues grans solucions del misteri americà, per a J. De Acosta, que les rebutja una i altra, són les deu tribus i l'Atlàntida.

49. Hom fa referència normalment a la *Historia general de las Indias* de López de Gomara (Sevilla 1559); G. GLIOZZI remunta a temps més antics (*op. cit. supra* n. 41, pp. 178-179) citant el *Syphillis sive morbus Gallicus* de G. Fracastoro (Verona 1530, III, vv. 265-286). Ida Rodríguez Prampolini em va remetre a B. de las Casas.

Bartolomé de las Casas escrivia que Cristòfor Colom podia considerar amb una certa versemblança que almenys una part del continent descrit per Plató s'havia escapat del desastre.⁵⁰ La combinació dels dos models, «atlàntic» i «bíblic», lògicament previsible, la va fer Francis Bacon en una utopia pòstuma publicada el 1627, *New Atlantis*.⁵¹ L'Atlàntida és una illa situada a l'oest del Perú, als «mars del Sud». Allà hom hi parla l'hebreu, el grec i un espanyol excel·lent. És una societat de savis perfecta. Essent com és un fràgment segons l'illa descrita per Plató, és jueva pel seu origen, cristiana per conversió, però amb una minoria jueva respectada. En aquest cas precís, doncs, Plató i la Bíblia han funcionat conjuntament. Tanmateix, el contrari s'advera veritat el 1655, amb les *Preadamites* d'Isaac de la Peyrère, un protestant polisemita que veia en Adam no el primer home sinó el primer jueu. Així, la cronologia bíblica tradicional li semblava del tot incompatible amb els 9.000 anys anteriors a Soló que Plató esmentava per situar l'Atlàntida. Aquesta, en conseqüència, havia estat poblada per homes anteriors a Adam.⁵²

Resta, tanmateix, el que per a mi és essencial aquí: el lligam que s'estableix entre els països fabulosos, dels quals l'Atlàntida és potser el més il·lustre, i els mites nacionals que hem vist néixer sobre les restes de l'imperi romà i que van desvetllar-se violentament durant el Renaixement. Si un jurista alemany podia discernir en el parlar dels Indis «nescio quid Cimbricum seu priscum Teutonicum», això és, «no sé què que recorda els Cimbris i els antics Teutons», per exemple el mot «papa» que «ens és comú a nosaltres europeus i als americans»,⁵³ hom podria molt bé sospitar que no era l'únic de la seva espècie.

Per unes raons ben evidents, el lloc d'unió per excel·lència entre els països i els temps fabulosos i la ideologia modernitzada del Poble escollit és l'Espanya de les conquestes.

Això té el seu inici, altrament, no en l'Atlàntida sinó en l'antic jardí de les Hespèrides. Gonzalo Fernández de Oviedo, cronista oficial d'Índies des de 1532 va fer prevaler a la seva *Historia General y Natural de las Indias*, la primera part de la qual va publicar-se el 1535, que les Antilles, això és el país de les Hespèrides, ja havien sigut de la corona espanyola. Carles V, advertit d'antuvi d'aquestes investigacions i d'aquestes descobertes, va expressar el 25 d'octubre de 1533 una viva satisfacció en saber que «des de ja fa 3.091 anys aquestes terres pertanyen al reialme d'Espanya, i no és gens

50. *Historia de las Indias* (1527); he consultat l'edició de J. PÉREZ DE TUDELA BUESCO, Madrid 1957, pp. 36-39.

51. Vegeu la traducció comentada que han donat de la *Nova Atlàntida* Michèle LE DOEUFF i Margaret LLASERA, París 1983; tanmateix, els problemes tractats aquí no són abordats en el comentari.

52. *Prae-Adamitae, sive exercitatus quibus iuducuntur Primi Homines ante Adamum conditi*, (Amsterdam, Elzavier 1655); vegeu les pp. 176-180; aquest raonament de La Peyrère, molt lògic, no ha estat trobat en els treballs que he llegit sobre ell, ni tan sols a l'excel·lent tesi de tercer cicle de J.-P. ODDOS, *Recherches sur la Vie et l'Œuvre d'Isaac de La Peyrère*, Grenoble 1977.

53. C. BESOLDUS, *De novo orbe, Conjectaanea*, Tübingen, s.d. (1619), pp. 21-22.

estrany que Déu, després de tants anys, les hagi retornat al seu propietari». ⁵⁴

Un flamenc, súbdit del rei d'Espanya, J. Van Grop (Goropius Becanus) avança una passa més. L'antiga Tarsis, la de la Bíblia i d'Heròdot (Tartessos), avantpassada de l'Espanya moderna i capital de l'Atlàntida, va ser fundada per dos germans, Atlas-Tartessos i Ulysses-Hesperus, ambdós néts de Jàfet. El més gran, Atlas-Tartessos, és, de tots dos, qui gaudeix de prioritat i els seus successors, els reis d'Espanya, tenen, per tant, drets evidents sobre l'Àfrica atlàntica i Amèrica. ⁵⁵

Tanmateix, no fou fins a l'any 1572 que hom formulà d'una manera més diàfana allò que podem anomenar l'atlanto-nacionalisme, però va ser només en profit del rei Felip II: ho va fer Pedro Sarmiento de Gamboa a la seva *Historia general llamada Índica*. ⁵⁶ Partint del text de Plató que situa l'Atlàntida més enllà de les columnes d'Hèracles, Sarmiento en fa un continent que, en altre temps, era veí d'Espanya. Per tant, les seves restes llunyanes, Amèrica, pertanyen per dret diví a la corona espanyola. ⁵⁷

Espanya, doncs, va haver de conèixer tant el mite gòtic com el mite atlàntic. Tanmateix entre tots dos no existeix, almenys que jo sàpiga, ni la connexió més minsa. A Suècia, l'altra pàtria del mite gòtic, no serà pas així.

Em cal ara abordar una qüestió considerable: quin va ser el destí del mite de l'Atlàntida a l'època de les Llums, vull dir a partir del començament, cap el 1670, d'allò que Paul Hazard anomenà la *crisi de la consciència europea*, fins a la Revolució francesa. Al principi de tot aquest temps de tensions situem l'obra de qui fou el creador per excel·lència del mite nacional-atlàntic, després de Sarmiento però amb moltíssima més incidència, el suec Olof Rudbeck. ⁵⁸

Fixem molt breument algunes regles d'interpretació. El que anomeno aquí el

54. Sobre Oviedo, l'obra essencial és la de A. GERBI, *La Natura delle Indie nove da Cristoforo Colombo a Gonzalo Fernandez de Oviedo*, Milà i Nàpols 1975. El títol d'aquest llibre sembla anunciar més del que conté. Dissortadament l'obra només tracta el tema de l'Atlàntida en una nota breu a la p. 379. Sobre el tema de les Hespèrides, cfr. pp. 365-383; la carta de Carles V és citada a les pp. 379-380; tota l'argumentació mitològico-bíblica (Tubal-Hèrcules...) deriva d'Annius de Viterbo.

55. J. GOROPUS BECANUS, (a *Opera*, Anvers 1580), pp. 35, 62 i 105-158; Cfr. G. GLIOZZI, *op. cit. supra* n. 41, pp. 42-44 i 155-158, i I. RODRÍGUEZ PRAMPOLINI, *op. cit. supra* n. 42, pp. 25-27. Van Grop va morir el 1574 i la seva obra és, per tant, pòstuma. Malgrat la seva hispanofília, trobava tanmateix algun parentiu entre les llengües índies i el flamenc. El lligam entre Tarsis i l'Atlàntida tornarà a descobrir-se al segle XX, per A. SCHULTEN, *Tartessos. Ein Beitrag zur ältesten Geschichte des Westen*, Hamburg 1922, pp. 53-56.

56. El text restà inèdit fins al 1902; cito l'edició donada pel P. Carmelo SÁENZ DE SANTA MARÍA, 1960, pp. 201-205.

57. Tal com m'indica el meu col·lega de Barcelona, C. Miralles, es torna a trobar una forma de mite nacional-atlàntic a Catalunya, en les darreries del segle XIX, amb l'epopeia nacional catalana, publicada el 1877, de J. Verdaguier, que es titula, precisament *L'Atlàntida* i que serà musicada per Manuel de Falla. S'hi troben, un cop més, fusionades les llegendes de les Hespèrides i de l'Atlàntida, ja que la darrera reina de l'Atlàntida, salvada per Hèrcules i instal·lada per ell a Espanya, com a esposa seva, no és altra que Hèspèris. Hom pot trobar el text de Verdaguier presentat i traduït al francès per A. SAVINE, París 1887; C. MIRALLES en cita una immensa bibliografia a «L'arbre i la lira», *Miscel·lània Antoni Comas in Memoriam*, Barcelona 1985, pp. 289-304.

58. L'exposició sobre l'època de la Il·lustració és particularment detallada en el meu assaig dels *Quaderns di Storia*, 16, 1982; la qual cosa em permet de ser, aquí, breu i sintètic.

moviment de les Llums ha de resoldre un problema immens, diametralment oposat a aquell que van haver d'avortar els Pares grecs del segle II fins al IV, i que, de fet, van reprendre els homes del Renaixement. Els Pares havien de conciliar, en la mesura del possible, historiografia grega i tradició bíblica. Els homes de les Llums, al contrari, han de posar fi al fet que els jueus siguin el vector de la història universal, paper en el qual encara havien estat confirmats per Bossuet al *Discours sur l'histoire universelle* (1681); calia, fos com fos, canviar de poble escollit, encara que això significués ressuscitar, de manera provisional, una forma de paganisme.⁵⁹ I, per descomptat, els homes de les Llums no estan sols; han de tractar amb adversaris que saben jugar el mateix joc a l'inrevés. Al segle XVIII resulta tan natural descobrir un profeta jueu darrera Plató o Homer com trobar un déu pagà darrera la persona de Jesucrist. El moviment de les Llums no és —cal afegir-ho?— un moviment conscient a tots els nivells, ni per a tots els seus participants. Molts, en efecte, van treballar per «esclafar l'infame» sense saber que col·laboraven en aquesta empresa.

A l'època de les Llums l'Atlàntida és una mena de substitut del poble jueu en l'economia de la història universal. Més exactament: parlaré aquí de l'Atlàntida com a substitut nacional. El poble que abans havia estat l'Atlàntida és un poble escollit, i mereix la primacia que qualsevol potència imperial considera que posseix.

Parlo aquí de la substitució «nacional». I aquesta no és pas l'única funció del mite a l'època de les Llums. L'Atlàntida, sense cap mena de llinatge «nacional», pot considerar-se a l'origen de totes les nacions, com el temps de l'edat d'or, com trobem a l'obra de l'astrònom Jean-Sylvain Bailly. Més enllà de la humanitat, i dominant-la, és un episodi còsmic, un moment de diluvis universals que van escandint la història, segons Nicolas Boulanger.⁶⁰ Tanmateix la funció substitutiva és permanent.

Tornem, però, al savi suec Olof Rudbeck (1630-1702), que fou rector de la universitat d'Uppsala i que demostrà en una obra immensa, *L'Atlantica (Atland eller Manheim)* (1679-1702), que l'Atlàntida, bressol de la humanitat civilitzada, es confonia amb Suècia, i que la seva capital era Uppsala.⁶¹

Permetin-me, ara, una confidència: d'ençà que vaig conèixer l'obra de Rudbeck, ja fa gairebé un quart de segle, tant el personatge com la seva obra

59. Sobre aquest tema, la bibliografia és, òbviament, immensa; són remarcables, per la forma impecable de plantejar el problema, els treballs de Peter GAY, *The Enlightenment. An Interpretation*, I, *The Rise of Modern Paganism*, i de Frank E. MANUEL, especialment *The Eighteenth Century Confronts the Gods*, Cambridge (Mass.) 1959; vegeu també l'article fonamental de J. STAROBINSKI, «Le mythe au XVIIIe siècle», *Critique* 366, nov. 1977, pp. 975-997.

60. He desenvolupat aquests aspectes en el meu estudi dels *Quaderni di Storia*, 16, 1982, pp. 17-18 i 25-42.

61. A propòsit de Rudbeck i de la ideologia «gotitzant» existeix una bibliografia immensa, principalment sueca; només citaré aquí alguns títols: E. SIMON, *Réveil national et culture populaire en Scandinavie. La genèse de la Højskole nordique*, 1849-1878, París 1960; E. EKMAN, «Gothic Patriotism and Olof Rudbeck», *Journal of Modern History*, 34, 1962, pp. 52-63; J. SVENNING, *Zur Geschichte des Goticism*

sempre m'han fascinat. Fou un savi considerable, un gran anatomista que descobrí la xarxa de vasos limfàtics, responsable de la construcció d'un amfiteatre que encara avui existeix a Uppsala. Però no només va ser metge i biòleg. Tot el que hom podia saber al seu temps de llengua i d'història, ell ho sabia i ho emprà en la seva obra de maduresa i de vellesa. No és veritat que hi hagués dos Rudbeck, el metge i l'historiador,⁶² com tampoc no ho és que hi hagués dos Descartes, el del Cogito i l'autor de consideracions sobre la circulació de la sang que avui semblen delirants.

Rudbeck restà fidel en tota la seva obra a un empirisme heretat de Francis Bacon. I, tanmateix, alguns contemporanis seus, per exemple Pierre Bayle,⁶³ s'adonaren efectivament que aquest empirisme desembocava en la paranoia. No cal preguntar-se si es feia càrrec del caràcter perillós de la seva empresa —com ho hauríem de fer tots a propòsit de les nostres especulacions. El propi Rudbeck va presentar, en el primer volum, una discussió sobre l'Índia, presidida per Apol·lo, entre uns grans doctors i un pobre jardiner, *hortulanus*.⁶⁴ Val a dir que sobre aquest tema tan fecund, Apol·lo i els doctors parlen molt, però el jardiner no hi està d'acord i anomena allò que ha sentit *chimerae atque deliramenta*, quimeres i deliris. Sense dubtar diu als seus interlocutors: *Et nos Homines*, nosaltres també som homes, però els grans doctors prou que ho són també: *Et vos Homines*. Sobre el frontispici de l'Atlas, Rudbeck va fer reproduir la màxima: *Et nos Homines*. D'aquesta manera, fingeix, tot i ser el paradigma del gran doctor, ser un pobre jardiner, sabent potser que estava a mercè de qualsevol pobre jardiner.

Com a erudit que va dedicar gran part de la seva vida a l'enigma de l'Atlàntida, el seu èxit va raure en el fet d'haver creat un mite nacional amb dos ingredients separats: la recerca de Noè i dels seus hereters, que coneixem bé, i el mite gòtic, una de les primeres manifestacions del qual podem veure a l'Espanya visigòtica.⁶⁵ No endegaré pas aquí la història d'aquest mite des dels seus orígens remots, al segle VI de la nostra era, fins a la seva solemne revifalla al concili de Basilea, l'any 1434, quan el bisbe Nicolau Ragvaldi va

mus, Uppsala 1967; J. SVENBRO, «L'idéologie gothisante et l'Atlantica d'Olof Rudbeck», *Quaderni di Storia*, 11, gener-juny 1980, pp. 121-156 (fonamental, amb una important bibliografia sueca); G. ERIKSSON, «Gothic i svensk lårdomshistoria. I. Olof Rudbeck d. ä», *Lynchos*, 1984, pp. 77-119, amb un resum en anglès a les pp. 116-118. He tingut accés a aquest darrer article gràcies a J. Svenbro. Cito l'edició original de l'*Atlantica*, Uppsala 1679-1702, amb tres volums de text i un atlas, però existeix una edició sueca moderna en 5 volums, a càrrec d'Axel NELSON (Uppsala 1937-1950) amb, al volum IV, pp. 205-265, un valuós recull de *testimonia* sobre el ressò de l'obra. Finalment, dec a Nils i Renée Andersson haver pogut veure a Uppsala, el maig de 1985, els llocs i les imatges de la saga de Rudbeck. Els ho agraeixo vivament. Haig de notar, tanmateix, que la identificació de l'Atlàntida amb Suècia i de la capital de l'Atlàntida amb Uppsala no va ser recordada l'octubre de 1982, quan la «visita» dels submarins soviètics a l'arxipèlag d'Estocolm (vegeu *supra* nota 12).

62. Al Petit Larousse només s'esmenta el metge. Aquesta unitat de Rudbeck com un savi barroc és remarcada amb insistència per G. ERIKSSON a l'article citat *supra*, n. 61.

63. Vegeu les *Nouvelles de la République des Lettres* del gener i febrer de 1685.

64. O. RUDBECK, *Atlantica*, I, p. 890.

65. Però no hem d'oblidar que des del segle VI la *Història dels Gots* de Cassiodor, que després va resumir Jornades, crea el mite dels gots com a poble nòrdic; vegeu, finalment, S. TEILLET, *op. cit. supra*, n. 23, pp. 305-334, i, a propòsit de la dimensió pròpiament mítica, G. DAGON i L. MARIN, «Discours utopique et récit des origines», *Annales E.S.C.*, 26, 1971, pp. 290-327.

fer valer amb contundència que el Reialme de Suècia tenia més antiguitat, tant de força com de noblesa, que tots els altres. Lluny d'haver estat conquerit pels monarques de Roma, havia obligat els propis romans a entrar en llur aliança.

Fou principalment al segle XVII, durant el període de la història de Suècia anomenat del «gran poder», especialment durant el regnat de Gustau-Adolf (rei des del 1611 fins al 1632), quan la primacia gòtica esdevingué el mite nacional de Suècia.

Per mostrar com es fusionen la recerca de Noè i la ideologia gòtica sueca, n'hi haurà prou, aquí, amb el comentari de dos documents.

El primer és el frontispici del primer volum de l'*Atlantica* (1679). Tres nissagues arrenquen de Noè, assegut en algun indret del mont Ararat. Una, la Cam, es perd ràpidament a les sorres d'Àfrica. Les altres dues, la de Sem i la de Jàfet, es troben íntimament relacionades, com en la tradició monàrquica francesa. L'arbre de Sem és una vinya regada per dalt amb la sang de Jesús –Rudbeck continua essent cristià. El segon, més espès que el primer, és l'arbre de Jàfet en la mesura que aquest espera ser rellevat pel seu fill Atlas, figura de la mitologia grega. Però l'arbre d'Atlas creix a Suècia. És una pomera, la qual cosa l'assimila a l'arbre de l'Edèn, i les pomes, emblemàtiques de les nacions, colpegen el terra en caure. I les pomes, són, entre d'altres, els turcs, els troians, els gots d'Espanya, els moros, els gals. Simbòlicament, els grecs n'estan absents. En línia vertical de descendència, després d'Atlas ve Bòreas, i després de Bòreas uns reis amb nom suec: Eric, etc. Així, l'arbre del poder barreja les seves branques amb matolls de l'arbre de la Religió, la qual es troba sempre present. Ja vindrà el dia que desapareixerà.

El segon document ens presenta un Rudbeck, gran doctor on n'hi haguessin, geògraf i anatomista.⁶⁶ És la figura principal del gravat, l'anatomista i l'arqueòleg que, sota la pell de Suècia, està a punt de revelar l'Atlàntida. Està envoltat d'onze personatges, la qual cosa, amb ell sumat, dona la xifra dels dotze apòstols, única referència bíblica. Davant, a l'esquerra de Rudbeck, fàcilment identificable per la falç, el Temps, Cronos; després, girant al voltant del globus, tots amb el seu nom, llevat d'una excepció: Hesíode, Plató, Aristòtil, Apol·lodor, Tàcit, Ulisses, Ptolomeu, Plutarc, l'anònim i Orfeu. En realitat, no fa cap falta donar el nom de l'anònim. Amb la corona de llorer i cec, és, evidentment, Homer. Un gran absent: Heròdot, acusat de no haver esmentat mai els pobles de llengua germànica. Amb tot, són els representants més eminents de la cultura i de la ciència clàssiques els convocats per proclamar la primacia de Suècia, país dels Orígens per excel·lència.

Davant d'aquesta reivindicació totalitària, Pierre Bayle, l'exilat de Rotter-

66. Dec molt al comentari d'A. ELLENIUS, «Olaus Rudbecks Atlantiska Anatomii», *Lynchos*, 1959, pp. 40-54, amb un resum en anglès, pp. 53-54.

dam, va fer el paper dels pobres jardiniers.⁶⁷ N'hi ha prou de notar que les nacions eren moltes i que totes podien adjudicar-se primacia, amb arguments igual de bons. O és que l'any 1676, A. Audigier, un francès, no havia afirmat de la mateixa manera la primacia de la Gàl·lia?⁶⁸

Vico, ciutadà d'un país que, tot i ser aleshores, és cert, una simple «expressió geogràfica», disposava amb els llombards d'un equivalent dels gots, però que també podia recolzar en els etruscs, candidats molt importants al títol de prínceps dels Orígens, en va tenir per uns moments la temptació, quan va escriure el seu primer llibre, *De Antiquissima Italorum Sapientia* (1710), per un raonament anàleg al de Rudbeck, que havia llegit, però va reaccionar de seguida: les nacions són iguals davant de Déu i del Cicle històric.⁶⁹ En altres indrets, com per exemple a França i a Alemanya, el discurs de Rudbeck sobre els Orígens fou invertit i restaurat en la fidelitat cristiana. L'Atlàntida és efectivament el lloc dels *Orígens*, però aquest lloc no és altre que Palestina.⁷⁰

El nacional-atlantisme de Rudbeck havia estat, com el mite gòtic, un producte típic del període anomenat del «gran poder». En un clima polític completament modificat, l'any 1779, set anys després que el rei Gustau III va fer-se amb el poder per fundar, damunt les runes de les oposicions dels partits, un despotisme il·lustrat típic, un savi piemontès, G. Bartoli, va publicar i comentar el discurs inaugural que el rei de Suècia havia pronunciat davant el Rikstag, el 1778. La ideologia gotitzant s'havia ensorrat arran del fracàs de la darrera empresa del nacionalisme suec: l'aventura de Carles XII (rei de 1697 a 1718). Quan Bartoli explica, amb èxit, que l'Atlàntida és una figura de l'Atenes imperialista, continua parlant de Suècia, però d'una Suècia desenganyada.⁷¹

Tanmateix, allò que havia constatat i previst Bayle es confirmà. Els ideòlegs dels altres països van voler també fer-se hereters dels Atlants, i cal, sens dubte, mencionar-los aquí, encara que sigui només per constatar una lleugera degradació del mite a la novel·la, manllevant l'expressió a G. Dumézil i a Cl. Lévi-Strauss.⁷²

Això no obstant, França va defugir aquesta malaltia específica. L'explicació n'és ben senzilla: passant del gran Rei⁷³ a la gran Nació i al Gran Emperador, França en tenia prou amb ella mateixa i, en la mesura que recorria al discurs

67. En el seu article ja citat de les *Nouvelles de la République des Lettres*, gener 1685.

68. Cfr. *supra*, n. 34.

69. Vegeu G. COSTA, *Le Antichità germaniche nella cultura italiana da Machiavelli a Vico*, Nàpols 1977, pp. 372-373.

70. No puc, aquí, més que mencionar que pot trobar-se això de forma més desenvolupada, amb les referències necessàries, en els *Quaderns di Storia* 16, 1982, pp. 25-28.

71. A propòsit de Bartoli i Suècia, vegeu un cop més el meu article citat *supra*, pp. 43-46, i, més recentment, F. VENTURI, *Il Settecento riformatore. La Caduta dell'Antico Regime (1776-1789)*, 2, *Il patriotismo repubblicano e gli imperi dell'Est*, Torí 1984, p. 899.

72. Cfr. G. DUMÉZIL, *Du mythe au roman*, París 1970, i Cl. LÉVI-STRAUSS, *Anthropologie structurale Deux*, París 1973, pp. 312-315.

73. Sobre la historiografia francesa i Lluís XIV, vegeu el llibre fonamental d'O. RANUM, *Artisans of Glory, Writers and Historical Thought in Seventeenth-Century France*, Chapel Hill 1980.

sobre els Orígens, els gals, els romans, els francs li fornien tot allò que els seus ideòlegs podien buscar. L'Atlàntida fou, sens dubte, un dels temes predilectes de la *intelligentsia*, però una Atlàntida pre-nacional (l'edat d'or), còsmica, o cristiana (Palestina), geogràfica (les Canàries, Amèrica), no una Atlàntida nacional. L'excepció, però, confirma la regla: un avinyonès anomenat Fortia d'Urban va publicar l'any 1808 una dissertació que tendia a demostrar que un poble primitiu, format de celtes i íbers, va dur a França, des d'Espanya, la civilització dels Atlants.⁷⁴ Es tracta, com a molt, d'un atlantocitanisme de molt feble significat.

La mateixa Itàlia tenia un autèntic problema d'orígens, i els candidats a ocupar la primacia eren nombrosos durant el segle de les Llums: itàlics, etruscs, germànics, grecs ocupaven la primera fila. El discurs nacional-atlàntic va trobar, tanmateix, la manera de col·locar-se al bell mig. El primer que hi va contribuir fou el comte Gian Rinaldo Carli (1720-1795), figura interessant de reformador.⁷⁵ Carli va realitzar una unió *a priori* imprevisible entre la teoria «americana» de l'Atlàntida i el tema de la primacia italiana en els orígens de la civilització. Itàlia era el lligam, en temps de l'Atlàntida, entre Amèrica i la Mediterrània oriental. Després de Janus, rei indígena, l'Atlant Saturn va anar a Itàlia, i Itàlia va transmetre a Grècia les arts i les virtuts de l'Atlàntida.

Molts anys després, el 1840, Angelo Mazzoldi⁷⁶ va explicar que Itàlia havia estat l'Atlàntida i que essent-ho havia civilitzat tot l'orient mediterrani. Manera aquesta de trasbalsar la tradició de la Grècia civilitzadora —i Mazzoli no era pas el primer de fer-ho. El seu llibre, fins i tot en aquesta data tan tardana, fou acollit amb respecte.

Anglaterra planteja un problema diferent. No hi va haver, que jo sàpiga, nacional-atlantisme ni durant l'època clàssica ni durant el temps de la Il·lustració. L'*Oceana* de J. Harrington (1626), dedicada a Cromwell que havia d'empresonar el seu autor, fou escrita, tal com va remarcar J. Toland en el prefaci quan l'obra va poder ser publicada a principis del segle XVIII, «a imitació de la història atlàntica de Plató», però aquesta apologia d'una Anglaterra republicana i comercial no té res a veure amb Plató, llevat del gènere literari.

Les dues Atlàntides nacionalistes que he pogut trobar pertanyen a la tradició ocultista i pre-romàntica més que no a la de la Il·lustració pròpiament dita.

74. *Antiquités du Département de Vaucluse*, París i Avinyó 1808, pp. 408-479.

75. Vegeu F. VENTURI, *Riformatori, Lombardi, Piemontesi e Toscani (Illuministi italiani III)*, Nàpols 1958, pp. 419-478; per allò que ens interessa, les obres essencials de Carli són les quatre sèries de *Lettere Americane (1770-1781)* que hom pot trobar a les seves *Opere*, Milà 1779 ss.; les dues primeres sèries van ser traduïdes al francès, *Lettres Américaines*, 2 vols., Boston i París 1788; per més detalls, cfr. *Quaderni di Storia* 16, 1982, pp. 22-24.

76. Corrent el risc d'allargar-me, crec que cal reproduir aquí el títol complet del seu llibre, publicat a Milà: *Delle origini italiane e della diffusione dell'incivilimento italiano alla Fenicia, alla Grecia e a tutte le nazioni asiatiche poste sul Mediterraneo*; sobre l'Atlàntida, cfr. pp. 44 i 172-187; sobre l'acolliment molt seriós que tingué aquest llibre, vegeu B. CROCE, *Storia della storiografia italiana nel secolo decimono I*, Bari 1921, p. 56.

S'hi guanyaria, doncs, confrontant-les amb una obra com la de Fabre d'Olivet més que no amb la de Rudbeck.

Esmentem-les, tanmateix. William Blake (1757-1827) combina de forma ben estranya celtas, jueus i atlants. Atlas és un altre nom del patriarca bretó Albió, Abraham i Noè foren druides i el continent desaparegut és un lligam entre Anglaterra i aquella nova Amèrica que Blake tant exaltà en els seus poemes. El principi subjacent n'és que «les antiguitats de totes les nacions que hi ha sota el cel no són pas menys sagrades que les dels jueus»,⁷⁷ però les conseqüències que treu Blake d'aquest principi fonamental de messianisme nacionalista modern són més aviat de fusió que no de distinció. Anglaterra és, de fet, el país de les dotze tribus d'Israel.⁷⁸

Amb una gran originalitat, un contemporani de Blake, un indianista, el capità F. Wilford, va descobrir a les *Purunes* unes illes occidentals, llunyanes i totes blanques. Combinant aquests textos i d'altres de font grega, va descobrir que aquestes illes blanques (les *çqueta duïna*) eren, alhora, la Gran Bretanya i l'Atlàntida, i va afegir encara una observació ben cànvida: «Tot i admetent que s'escaigui que tinc raó, sóc conscient del fet que la Gran Bretanya no pot treure'n massa profit per millorar el seu esplet».⁷⁹ De fet, d'Anglaterra el mite va passar a Irlanda on va conèixer un autèntic triomf al segle XIX.

Podria aturar-me aquí, després d'haver cobert el camp cronològic que m'havia traçat. M'és impossible, però, no esmentar les dues Atlàntides nacionalistes que pertanyen a moments molt més propers a nosaltres.

El patriotisme amarg de Plató havia fet néixer el mite de l'Atlàntida, negatiu d'una Atenes també imaginària. La identificació moderna més popular del continent platònic, la que assimila la destrucció de l'Atlàntida amb l'explosió que cap a la meitat del segon mil·lenni a.C. va destruir parcialment l'illa de Santorini, teoria tan absurda com totes les altres,⁸⁰ deu molt al patriotisme de l'arqueòleg grec S. Marinatos i dels seus deixebles, i mai no ha deixat de ser explotada en clau patriòtica.⁸¹ La ironia de la història, tanmateix, va voler que, quan l'agost de 1982 un vaixell grec va anar a Beirut a buscar Yasser Arafat i el seu infortuni, aquest vaixell portés per nom *Atlàntida*.

L'Atlàntida del nacional-socialisme alemany fou una empresa de molt més abast, que s'allarga fins avui. Certament Rudbeck va trobar els seus darrers deixebles en el partit d'Adolf Hitler, ja des d'abans de l'ascensió al poder, amb el *Mite del segle XX* d'Alfred Rosenberg, que explicava que els Atlants,

77. W. BLAKE, *The complete Writings* (Keynes ed.), Londres 1958, p. 580.

78. Ibidem, pp. 637-638; per més detalls i bibliografia, vegeu *Quaderni si Storia* 16, 1982, p. 24.

79. F. WILFORD, «An essay on the 'Sacred Isles' in the West», *Asiatic Researches* 8, 1805, edició de Calcuta, pp. 245-367; cito la p. 247.

80. Fou proposada per primera vegada l'any 1950, per tant amb molta anterioritat a les excavacions del mateix arqueòleg, que van revelar l'esplet d'una Santorini minoica, per S. MARINATOS, en un article publicat en grec a *Krètica Chronica* (1950), i tornat a publicar en forma de llibre, *Some Words about the Legend of Atlantis*, Atenes 1971; per una exposició de conjunt d'aquesta tesi, J.V. LUCE, *The End of Atlantis* (a Amèrica: *Lost Atlantis*), Londres i Nova York 1969.

81. Cfr. el testimoni de J.W. MAVOR JR., *Voyage to Atlantis*, 2a. ed., Londres i Glasgow 1973.

avantpassats dels germànics, s'havien estès una mica pertot, fins i tot a Palestina, la qual cosa permetia de suposar, o més ben dit, d'admetre, que Jesucrist, de Galilea, és a dir un estranger, no era jueu.⁸² El mateix tema és tornat a tractar al llarg de tot un llibre,⁸³ després de l'ascensió al poder, pel geògraf (professor a la Universitat de Berlín, però també *fürher* de la premsa alemanya) A. Herman, exemple remarcable de programa imperialista, ja que Àfrica del nord, per exemple, forma part de l'herència atlantogermànica, i que l'amfiteatre romà d'El Djem, a Tunísia, és mostra, també, de la raça atlàntica. Temes anàlegs foren difosos per l'Europa ocupada, especialment a França.⁸⁴

No es tracta de fenòmens aïllats. A l'institut encarregat de dirigir la ideologia SS, el cèlebre *Abnenerbe Institut* (Institut de l'herència ancestral), l'Atlàntida era un tema evocat amb freqüència, que interessava al Reichsführer SS Himmler en persona.⁸⁵

Al si d'aquesta institució fou proposat per primera vegada el nom de l'illa d'Heligoland (*Heilig Land*, País sagrat).⁸⁶ L'interès d'aquest afer radicava, evidentment, a autonomitzar els orígens germànics, de permetre que manifestessin una superioritat que no devia res a Abraham. Aquests temes tornen a ser tractats després de la guerra per un pastor nazi, K. Spanuth, que va fingir haver descobert ell mateix la identitat de l'Atlàntida i d'Heligoland, i que va gaudir d'un cert èxit a Alemanya.⁸⁷ Cal recordar que aquests temes gaudeixen, avui, d'una certa actualitat?

Ha arribat l'hora de cloure aquest recorregut. Les successives Atlàntides nacionals que hem examinat són només un simple cas particular d'un fonament ideològic molt estès: la recerca dels Orígens, tant entre els pobles ufanosos com entre els humiliats. Recolza en monuments, en textos antics, en pobles desconeguts o poc coneguts, fins i tot, com, de fet, en el cas de l'Atlàntida, en pobles imaginaris. Set ciutats gregues es disputaven l'honor d'haver vist néixer Homer. Però on es trobava Troia? Hi ha una teoria recent que ha tingut un gran èxit a Iugoslàvia, segons la qual la Troia d'Homer es troba no a Hissarlik, a Turquia, sinó entre Split i Dubrovnik, a l'embocadura del Neretva.⁸⁸ Aquesta teoria no ha anat pas més enllà de la frontera

82. A. ROSENBERG, *Der Mythos des 20 Jahrhunderts*, 4a. ed., Munic 1932, pp. 43-48.

83. A. HERMAN, *Unsere Abnen und Atlantis Nordische Seeberrschaft von Skandinavien bis nach Nordafrika*, Berlín 1934.

84. Vegeu P. ORY, *Le petit nazi illustré*, «Le Téméraire» (1943-1944), París 1979, pp. 53-57. El meu col·lega Axel Seeberg, de la Universitat d'Oslo, m'indica que, a la mateixa època, a la Noruega ocupada, fou publicat un còmic sobre un tema anàleg. Es tractava, doncs, d'una ordre de Berlín.

85. Cfr. el llibre fonamental de M.H. KATER, *Das «Abnenerbe» des SS. 1935-1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches*, Stuttgart 1974; vegeu també les pp. 51, 71, 372 (intervenció de Himmler), 378.

86. *Ibidem*, p. 378, n. 109. A. HERMAN, que era corresponsal de l'institut, interpretava Atlant com *Adland* (País noble); *ibidem*, p. 51.

87. J. SPANUTH, *Das enträselte Atlantis*, Stuttgart 1953, tr. fr.: *L'Atlantide retrouvée*, París 1954; *Atlantis, Heimat, Reich und Schicksal der Germanen*, Tübingen 1965, llibre, aquest darrer, publicat per una editorial declaradament nazi, la Grabert Verlag.

88. R. SALINAS PRICE, *Homer's blind audience. An essay on the Iliad's geographical prerequisites for the side of Ilios*, Belgrad 1985.

albanesa, però en aquest darrer país, on defensen amb ardor que són els descendents dels antics Il·liris,⁸⁹ hom ha examinat amb una aparent seriositat la qüestió de saber si, durant la guerra de Troia, els Il·liris no havien pas jugat un paper fonamental.⁹⁰ I pel que fa als etruscs, no és elemental admetre que eren turcs?⁹¹ La qual cosa permet posar en ordre alguns contenciosos retrospectius amb els grecs...

Davant de tants deliris, què cal fer amb l'Atlàntida? Primer, fer-ne la història, com a història de l'imaginari humà. Això és el que hem intentat de fer, esquemàticament. Però també —per què no?— treure'n imatges, posant sobre el paper en forma de dibuixos els plànols de la colònia geomètrica que, amb precisió, havia imaginat Plató.⁹² Díficilment, avui en dia, hom podria fer un millor ús de l'Atlàntida.

89. S.ISLAMI (ed.), *Les Illyriens*, Tirana 1985; aquesta obra no està mancada de nacionalisme retrospectiu; tanmateix, no per això deixa de ser un llibre seriós i digne de consideració.

90. Vegeu E. SEDAJ, «Les tribus illyriennes dans les chansons homériques», *Studia Albanica* XXIII 1, 1986, pp. 157-172.

91. ADILE AYDA (ex-ministre), *Les Étrusques étaient des Turcs (Preuves)*, Ankara 1985; hom trobarà altres exemples, manlevats de l'Orient Mitjà, en el meu article «Flavius Josèphe et les prophètes», que apareixerà en els *Cahiers du Centre d'Études du Proche-Orient ancien* de Ginebra.

92. Vegeu el magnífic recull, que he pogut conèixer gràcies a Alain Schnapp, de l'arquitecte H.R. STAHEL, *Atlantis illustrated*, Grosset et Dunlap, Nova York 1982; especialment la làmina III on, ai las, I. Asimov, en el prefaci, es fa eco de la teoria de Marinatos sobre Santorini. El mateix passa, altrament, amb M.M. Kater, a l'obra que he citat *supra*, n. 86, p. 372 n. 119. Decididament, tot no es pot tenir!